

Dag Hammerskjöld: zoeker en doener

Paul Horbach, mei 2011

Inleiding

Er lijkt een spanning te bestaan tussen enerzijds spiritueel leven, waar ik me geheel wil richten op de Heilige en maatschappelijk leven anderzijds, waar ik me inzet voor welzijn van de ander en het andere.

Moet je de wereld werkelijk de rug toe keren om een spiritueel leven te (kunnen) leiden? Om de spirituele werkelijkheid in te gaan, moet je immers de uiterlijke wereld verlaten zo wordt dikwijls gezegd.

Deze schijnbare tegenstelling komt ook voor in het nieuwtestamentische verhaal van Martha en Maria. Dit verhaal staat model voor de verhouding tussen het actieve en het contemplatieve leven. Martha is dan model voor het actieve leven, het leven van hen die zich inzetten voor de wereld en daarin actief proberen om de wil van God te doen. Maria is model voor het 'beste deel', het contemplatieve leven van voortdurend gebed en ontvankelijke meditatie.

Bij Dag Hammarskjöld zijn het arbeidzame leven en de spirituele weg samengegaan. Hij is daarom als mens van deze tijd een voorbeeld voor de mensen van deze tijd van hoe spiritueel (innerlijk) leven samen kan gaan met het werken in en aan de wereld.

Ik ben ervan overtuigd dat de wereld nood heeft aan mensen die deze twee dimensies van leven met elkaar vruchtbaar weten te verbinden. Indien beide dimensies gescheiden zijn, dreigt spiritualiteit zich immers te verenigen tot eigen heilsbekommernis en dreigt maatschappelijk engagement te verworden tot een ik-project met alle subjectieve toevalligheden van dien. Waarschijnlijk wordt iedereen op een bepaalde wijze geroepen tot spiritueel leven, maar daarnaast ook om op zijn of haar eigen wijze de genade die in de gerichtheid op de Heilige wordt ontvangen door te geven ten behoeve van de ander en het andere.

Dag Hammarskjöld beschrijft hoe hij, zoekend naar evenwicht, hierin is geïnspireerd door christelijke mystici.

"Maar het antwoord op de vraag, hoe de mens een leven kan leiden van actieve maatschappelijke dienstbaarheid – in volledige harmonie met zichzelf als lid van de gemeenschap van de geest – vond ik in de geschriften van de grote middeleeuwse mystici"

Daarom wil ik kort zonder naar een begin van volledigheid te streven, kijken hoe vroegere mystici en de monastieke traditie deze spanning tussen contemplatie/spiritualiteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid zien. Deze zienswijzen blijken niet eensluidend te zijn en uiteen te lopen.

Kloosterorden en mystici

De oude monastieke regels zijn doordrongen van de samenhang tussen contemplatief en actief leven.

Basilius die de regel schreef voor de kloosters van de kerk in het Oosten zegt:

'Ieder uur is geschikt voor gebed en psalmgezang: terwijl onze handen hun taak verrichten, kunnen we God loven met de tong en ook met het hart'.

En Benedictus, wiens regel aan de grondslag ligt van het monastieke leven in het Westen benadrukt de eenheid van 'ora et labora', 'bid en werk'.

Toch werd er ook herhaaldelijk uiting gegeven aan de spanning tussen contemplatie en actie. Gregorius, een monnik die tot paus werd gekozen, voelde zich verscheurd tussen zijn verlangen naar gebed en meditatie in de eenzaamheid en zijn kerkelijke en maatschappelijke

verplichtingen. Hij beschrijft het contemplatieve leven als volgt:

‘het bestaat erin de geest helemaal op de liefde tot God en de naaste te betrekken, maar zich te onthouden van alle uitwendige bezigheid’.

In plaats van bidden onder het werken wordt contemplatie nu bidden zonder te werken. Omdat Gregorius hoog in aanzien stond heeft zijn visie in de middeleeuwen sterk doorgewerkt. Grote mystieke meesters als Bernardus van Clairvaux zagen pastorale en maatschappelijke taken als noodzakelijk kwaad, waaruit zij zo snel als mogelijk weer terug wilden keren in de stille kloostercel. Misschien kwam dit voort uit de grote maatschappelijke verantwoordelijkheid waarvoor ze stonden, waardoor het evenwicht tussen contemplatie en actie verloren dreigde te gaan.

De veranderende omstandigheden in het Europa van de elfde en twaalfde eeuw riepen nieuwe, meer actieve orden in het leven, zoals die van de Franciscanen en de Dominicanen en we zien dan ook, dat men zoekt naar nieuwe formuleringen van de relatie tussen contemplatie en actie. Heel verrassend keert de dominicaan meester Eckhart in één van zijn preken de klassieke verhouding tussen Martha en Maria om. Martha heeft het beste deel, zegt hij, want Maria is nog een ‘maagd’, die zich wijdt aan de contemplatie, maar Martha is vruchtbaar als een ‘moeder’, die vanuit haar contemplatieve innerlijk nieuwe daden voortbrengt. En Jan van Ruusbroec, de grootste mysticus van de Nederlanden presenteert zijn visie op het ‘gemene leven’, waarin contemplatie en actie elkaar niet hinderen, maar juist wederzijds stimuleren. Zo schrijft hij in zijn boekje ‘Van de blinkende steen’:

‘De mens, die uit deze hoogte door God nedergezonden wordt in de wereld, is vervuld van waarheid en rijk aan deugden. Hij zoekt zichzelf niet, maar de eer van God, die hem gezonden heeft. Hij is dan ook rechtvaardig en waarachtig in alle dingen en bezit een rijke, milde grond, die gevestigd is in de rijkheid Gods. Daarom voelt hij de behoefte om zonder ophouden uit te vloeien in allen, die hem nodig hebben; want zijn rijkdom bestaat in de levende bron van de Heilige Geest, die men nooit volledig leegputten kan. Hij is een levend en willig werktuig van God, waarmede God uitwerkt wat Hij wil en gelijk Hij het wil.’ (109)

Een hedendaagse getuige van de spanningsvolle relatie tussen contemplatie en actie is Thomas Merton, de Amerikaanse trappistenmonnik die leefde van 1915 tot 1968. Hij schreef veel boeken over meditatie en contemplatie, maar was tegelijk maatschappelijk zeer geëngageerd en een belangrijk vertegenwoordiger van de katholieke vredesbeweging in de tijd van de koude oorlog, de rassenkwestie en de oorlog in Vietnam. Hij leefde als monnik en later als kluizenaar teruggetrokken van de wereld en wijdde zich aan gebed, meditatie en schrijven. Het leven in de stilte en de eenzaamheid ziet hij als mogelijkheid om tot innerlijke vrijheid te komen., om zich los te maken uit het productie- en consumptiepatroon van de massamens. Vanuit deze innerlijke distantie, en in de innerlijke leegte die zo ontstaat, kan men inzicht verwerven in de transcendente diepte van de werkelijkheid, de stille aanwezigheid van God in alle dingen. En zo kan men, ontwaakt uit illusies van eigen kunnen, vanuit een oorspronkelijk besef van waarheid en waarachtigheid een actieve rol vervullen in de samenleving. Kan men maatschappijkritiek oefenen die niet bitter en extremistisch wordt, maar doortrokken is van mededogen.

Zelf word ik aangesproken door de dialogische Joodse filosofie en spiritualiteit. Spiritualiteit en verantwoordelijkheid voor de ander zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zo spreekt Levinas over de verantwoordelijkheid door en voor de ander. Spiritualiteit krijgt zijn persoonlijke inhoud door het gelaat van de ander die mij aankijkt, die mij daardoor zuivert van mijn egocentrisch grijpen van alles om mij heen inclusief de ander en die mij tevens

oproep tot verantwoordelijk handelen ter wille van hem, de ander, en me ook richt.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat er in de christelijke traditie altijd een spanningsvolle relatie is geweest tussen contemplatie en actie. Een relatie, omdat Martha en Maria zusters zijn, en meditatief leven en zorg voor de medemens ten diepste elkaar moeten en kunnen versterken. Maar ook spanningsvol, omdat maatschappelijke verantwoordelijkheid de ziel vaak zo opeist en vaak zo blikvernauwend werkt, ons wègricht van de Heilige zodat de ontvankelijke stille openheid die nodig is voor contemplatie wegwijnt. En bovendien spanningsvol, omdat er de neiging is om zich los te willen maken uit de drukkende zorgen, uit de twijfel over de zinvolheid van je handelen omdat de vruchten ervan zich toch niet tonen en zo de verleiding komt om contemplatie eenzijdig te benaderen als zuivere beschouwing van de eeuwige dingen, los van het tijdelijke bestaan.

De grote spirituele meesters en meesteressen van het christendom hebben deze spanning dikwijls vruchtbaar weten in te zetten. Uit hun disciplines van liturgie, gebed en meditatie putten zij de kracht en inspiratie om maatschappelijke verantwoordelijkheid te dragen. Denk maar aan Franciscus, Teresia van Avila, Bonhoeffer, Thomas Merton, Simone Weil, moeder Teresa, en ook Dag Hammerskjöld zelf. Niet alleen hun schriftelijke werken getuigen daarvan, maar vooral ook hun daden.

Terug naar Hammerskjöld

Hammerskjöld constateert dat zelfovergave bij deze mystici wezenlijk is in hun leven:

“Zelfovergave is voor hen immers de weg naar zelfverwerkelijking geweest.”

De essentie van zelfovergave is vertrouwen op iemand anders die groter is dan jij, die je niet kent zoals je jezelf en de ander kent of denkt te kennen, die ontsnapt aan jouw grijpend weten. Zelfovergave is in wezen vertrouwen op het Niets, op God. Zelfovergave wortelt in eerste instantie op geloof die de Traditie mij aanreikt en die ik uiteindelijk kan beamen.

Gemakkelijke woorden, maar om tot zo'n zelfovergave te komen is een heel proces van zuivering van egocentrische neigingen en gehechtheden nodig, een weg die leidt tot nederigheid en dienstbaar mogen worden. Het is een spirituele worsteling omdat steeds die geneigdheid om je aan jezelf vast te houden blijft bestaan. Maar door deze confronterende beproeving wordt mijn geloof versterkt en verinnerlijkt.. Deze worsteling is een blijvend proces dat ook te herkennen is de geschriften van al die mystici.

De zelfovergave betekent voor Hammerskjöld een bevrijding en die leidt tot een synthese tussen wat we hier noemen contemplatie/spiritualiteit en verantwoordelijk handelen.

"Je zult merken dat de vrijheid, die geschonken wordt door het voortdurende afscheid, door de op elk moment herhaalde zelfovergave, aan je beleving van de werkelijkheid de zuiverheid en de scherpte geeft die – zelfverwerkelijking betekenen."

Deze zelfverwerkelijking is voor Hammerskjöld niet een 'ik' dat tot volmaaktheid komt. Want tot niets worden word je geroepen en om vanuit dat besef de opdracht in de wereld uit te oefenen:

"Het ik *is* – niets, maar tegelijk één met alles. In die zin betekent nederigheid: totale wegcijfering van jezelf."

In deze ootmoedige wegcijfering *niets* te zijn, en toch uit de kracht van de opdracht geheel de zwaarte en autoriteit van de opdracht belichamen – dat is de levenshouding van de geroepene. Ten overstaan van mensen, poëzie, kunst en werk alles geven wat het ik daarbij als medium tot stand kan brengen, en – eenvoudig en vrij – alles aanvaarden, wat het daarbij te beurt valt krachtens innerlijke identiteit. Lof en kritiek, de winden van succes en de tegenspoed, waaien over zo'n leven heen, zonder een spoor na

te laten en zonder het evenwicht te verstoren.

Daarbij helpe mij God. [...]

Rustend in het centrum van ons wezen, ontmoeten we een wereld waarin alles op dezelfde wijze in zichzelf rust. Daarbij wordt de boom een mysterie, de wolk een openbaring, de mens een kosmos – welks rijkdom we maar af en toe zien, in een flits. Voor de eenvoudige is leven eenvoudig, maar het opent voor hem een boek waarin we nooit verder komen dan de eerste lettergreep."

Overigens niet altijd was er bij Hammerskjöld dit evenwicht tussen 'passiviteit' en 'activiteit' aanwezig. Hij zag zijn tekortkomingen duidelijk. Het boek *Merkstenen* staat vol van scherpe observaties van zijn eigen alledaagse functioneren.

"Je dacht dat je er niet door geraakt werd – totdat je de jaloezie voelde opvlammen toen je zijn kinderachtige pogingen zag om zich als 'bijzonder' voor te doen en je eigenliefde naakt stond. *Over de hardheid – en de kleinheid – van het hart.* – Laat mij met open ogen het boek lezen dat mijn dagen schrijven – en laat mij leren."

Zulke eerlijke observaties, en die zijn er veel, maakt Dag Hammarskjöld des te sympathieker. Als het werkelijk duidelijk is: "Het ik *is* – niets, maar tegelijk één met alles", dan is er geen ik-medium meer. Er is een doen zonder doen, een gebeuren in het grote geheel. Op zo'n genadig moment is de worsteling van de mysticus voorbij, want er is alleen de grondeloze eenheid waarin alles zomaar wordt gedaan zonder ik-bron en ik-belang.

Pastoraal werk

Hammarskjöld helpt ons door zijn intieme beschouwingen en zijn *voorbeeldig* leven om zelf openingen te vinden voor het eigen evenwicht tussen actief leven en ontvankelijke gerichtheid op de Heilige.

Dit evenwicht is zeker voor pastoraal werk wezenlijk, omdat pastoraal werk gericht is de ander en tracht de ander te helpen zich te openen voor Gods bedoelingen met hem of haar. Pastoraal werk wordt heilzaam voor de ander als dit werk ten diepste wordt geleid door de Heilige en bij Hem zijn bron heeft. In de pastorale praktijk, heel concreet in het gebaar naar en het gesprek met de ander, kunnen we de Heilige ontmoeten, maar tegelijk verdiept deze ontmoeting onze solidariteit met de ander en maakt die solidariteit authentiek. Contemplatie en betrokken verantwoordelijkheid voor de ander zijn polen van het pastoraal bestaan die wederkerig met elkaar verbonden zijn. Het gevaar om te menen om uit jezelf goed te kunnen zijn voor de ander is en blijft echter een valstrik waar je gemakkelijk in verstrikt raakt. De pastoraal werker moet daarom zoals Hammarskjöld een innerlijk spiritueel leven nastreven, bidden om zelfovergave en zich deemoedig bij zijn werk laten inspireren door de Heilige, niet voor zichzelf maar vooral voor degene die aan hem of haar wordt toevertrouwd. De pastoraal werker reikt zo naar het kwetsbare evenwicht tussen innerlijke contemplatie waar gevraagd en hopelijk ontvangen wordt en 'externe' pastorale activiteit waarin wat in liefde werd ontvangen op vruchtbare wijze mag worden doorgegeven. Evenals Hammarskjöld zullen er perioden zijn waarin dat evenwicht aanwezig is, maar ongetwijfeld ook perioden waarin misschien pijnlijk en confronterend beseft wordt toch in de valstrik geraakt te zijn van ik-projecten. Hammarskjöld bemoedigt ons dan met zijn voorbeeld. Wij maken fouten omdat we mensen zijn. En de fouten die we maken moeten ons niet ontmoedigen of ons een verlamdend schuldgevoel geven, maar kunnen juist momenten worden waarin we trouw blijven aan onze inspanningen en waarin we onze tekortkomingen bij de Heilige neerleggen met de bede ons te helpen in het eigen zuiveringsproces ten behoeve van de ander. Moge Hammarskjöld een inspirerend model zijn voor vele integere pastoraal werkers.

